

DE HEKTARESTRIJD, EEN BOTSING VAN WERELDEN

Henny van der Windt

Als er besluiten genomen moeten worden over de bestemming van betrekkelijk slechte landbouwgronden, is voorspelbaar wat er gaat gebeuren. Of het nu om Sauwerd, Wommels of Zuidwest-Drente gaat, boeren en natuurbeschermers komen steevast tegenover elkaar te staan. Beiden proberen in een hektarestrijd zo veel mogelijk land te 'redden'.

Hoe komt het dat het vrijwel altijd op dezelfde manier gaat? Ongetwijfeld zijn de sociaal economische ontwikkelingen in de landbouw het belangrijkste. Maar er is meer aan de hand. De manier waarop het hektarospel gespeeld wordt, de procedure, bepaalt voor een groot deel hoe en waarover besloten moet worden. Veel minder aandacht in de natuurbescherming krijgt een derde faktor. Dat is de ideeënwereld van de natuurbescherming zelf en van de boeren. Bij beide partijen leven onuitgesproken en soms stereotype beelden over wat ondernemerschap, vrijheid, zeggenschap en natuur is. Deze worden mede bepaald door grote verschillen in traditie en cultuur.

Meer aandacht hiervoor kan wellicht tot nieuwe openingen leiden in de discussie tussen natuurbeschermers en boeren. Aan de hand van een concrete situatie, de gemeente Rolde, zullen we nagaan in hoeverre ideeën over democratie, natuur en ondernemerschap van belang zijn in conflicten met de natuurbescherming.

Belangrijkste conflict in de gemeente Rolde was dat rond de ruilverkavelingen Rolde-Anloo. Deze werd in de jaren '50 door enkele gemeenten en de standsorganisatie het Drents Landbouw Genootschap (DLG) aangevraagd. Het betrokken gebied was een kleinschalig kultuurlandschap, waar de modernisering van de landbouw weinig greep op had gekregen. Gevolg was een 'ongestoord beekdal' met veel zeldzame planten en dieren. Anderzijds

waren de vooruitzichten voor de ca. 500 boeren niet zo gunstig. De natuurbescherming en landbouwinstellingen wierpen zich met hun geheel eigen doelstellingen op het gebied. Het globale doel van de boeren, 'vergroting van de overlevingskansen' werd door de Cultuurtechnische Dienst (CD) verstaald. Dat betekende een ruilverkaveling met alles erop en eraan: verdwijnen van houtwallen, diepe ontwatering, verbetering infrastructuur etc. In de voorbereidingscommissie die bij een ruilverkaveling hoort, werd dit plan samen met enkele boeren en andere diensten uitgewerkt. Het doel van de natuurbescherming stond hier lijnrecht tegenover: 'behoud van de variatie, zeldzaamheid en rijkdom aan natuurlijke elementen'. Een ruilverkavelingsprocedure laat hier weinig ruimte voor. De Natuurwetenschappelijke Commissie (NWC) brengt altijd namens de natuurbescherming advies uit, maar beschouwt

daarin de ruilverkaveling als gegeven. De NWC adviseerde ook in dit geval, enkele verspreide percelen, houtwallen en bomen 'te sparen'.

Ondertussen broedde men, vooral bij Staatsbosbeheer (SBB) op een meer integrale aanpak, buiten de ruilverkaveling om. Er werd aan een reservaat gedacht, een voor dit soort gebieden uniek plan. Procedureel zou er dan ook nogal wat verhapstukt moeten worden. Het streekplan moest veranderen en van het ministerie van CRM moest geld komen om grond aan te kunnen kopen. Het DLG, met in haar kielzog veel boeren, voelde zich overdonderd toen SBB een compleet reservaatplan presenteerde met deels de instemming van de provincie. De normale procedure was in de ogen van het DLG doorkruist. De strijd was begonnen. De standsorganisatie wees op de slechte sociaal economische positie van de streek en de boeren, maar gebruikte ook meer immateriële argumenten. Ze benadrukte dat de

Drentse A

landbouwkundige ontwikkeling een logische natuurlijke gang was en de natuurbescherming daarentegen subjectieve natuurargumenten gebruikt. Verder zou SBB veronachtzamen dat de zeggenschap traditioneel bij de boer(mark)en ligt en de boeren hun vrijheid kwijt raken in een reservaat. Allerlei felle polemieken volgden, waarin de intern verdeelde overheid een middenweg probeerde te vinden. Uiteindelijk gaf CRM geld en werd het streekplan gewijzigd. Er kwam een reservaat, zij het niet geheel volgens de wensen van SBB.

Ondertussen waren met krappe meerderheid de ruilverkavelingen Rolde en Anloo aangenomen, waarna de uitvoering kon beginnen. Zo leek het althans. Want in 1973, vlak nadat de besluiten genomen waren, stortte de net opgerichte Milieuraad Drenthe zich in het strijdgewoel. Samen met oa. de Stichting Natuur en Milieu produceerde zij het inmiddels beroemde rapport 'Moet dit zo doorgaan?'. Zij zette zich sterk af tegen wat ze beschouwde als grove kultuurtechnische maatregelen en een verouderde democratische besluitvorming. Mondeling contact met de voorbereidingskommissie liep op niets uit. Zij zeiden het gezeur zat te zijn. Het pleidooi voor een groter reservaat, met name het behoud van het Anderse diepje had meer succes in Den Haag.

Van CRM kwamen extra gelden. Hiermee kon slechts een deel van de beoogde gronden worden aangekocht. Veel boeren waren na alles wat er in hun ogen aan onoirbaars gebeurde was zo kwaad dat ze weigerden nog meer grond te verkopen ten behoeve van het reservaat.

Waarom zoveel aandacht voor de misschien overbekende Rolde-Anloo-story? Het is m.i. een goede illustratie van de vanzelfsprekendheden, van waaruit de verschillende partijen redeneren. Er komt naar voren wat de mogelijkheden en de beperkingen van de besluitvormingsprocedure zijn. De Cultuurtechnische Dienst en de NWC vertalen de

Fietspad over de es van Ballo

globale wensen uit landbouw en natuurbescherming op een manier, die nauw bij de besluitvorming aansluit. Zowel de manier waarop de 'tegenpartij' tegemoet wordt getreden als ideeën over wat men met de landbouw en natuur wil staan niet ter discussie. Het DLG ondersteunt het beleid van grootschalige ruilverkavelingen, omdat dit logisch in het verlengde ligt van de vroegere landbouwontwikkelingen. Het ziet deze als een objectieve, natuurlijke weg voor de landbouw en als de enige manier om de sociaal economische positie van de boeren te verbeteren. De natuurbescherming op haar beurt gaat op dat laatste nauwelijks in. Zij wil klassieke landbouwmethoden in een reservaat. Het behoud van die natuur zoals ze is, beschouwt ze als een objectief vast te stellen noodzaak. Het DLG vindt dat nu juist een uitermate subjectieve kwestie. Met andere woorden, door geen van de partijen is serieus gezocht naar de keuzes die gemaakt zijn in eigen gelederen, om die eventueel ter discussie te stellen. Alles lag vast. Termen

als objectief en als het de 'tegenstander' betrof subjectief werden daarbij graag gebruikt. En hoewel later zal blijken, dat het gebruik van de term ondemokratisch als het de 'tegenpartij' aanging wel te verdedigen valt, werd de term democratie ook gebruikt om het eigen gelijk te verdedigen. Kortom, in een konflikt als dit is er meestal geen bereidheid om vastgeroeste posities te verlaten, terwijl toch betrekkelijk subjectieve ideeën over democratie, natuur en landbouw een belangrijke rol spelen. Proberen dat boven tafel te brengen en de marges uit te buiten, kan voor de natuurbescherming nieuwe wegen wijzen. Maar dan moet je dus eerst weten waar genoemde ideeën vandaan komen.

Zeggenschap

Voor een natuurbeschermers klinkt het bv. wat vreemd als een organisatie als het DLG het over gebrek aan democratie heeft. De landbouw heeft toch alle touwtjes in handen? Dat klopt ten dele en hangt af van wat je 'de landbouw' noemt. Er is namelijk op dat gebied nogal wat veranderd. In de huidige situatie bepalen de overheden op ver-

schillende nivo's met verschillende instrumenten de inrichting en het beheer van de landelijke gebieden. Daarnaast is er wat je de autonome ontwikkeling kunt noemen. Boeren nemen beslissingen over de bedrijfsvoering, geadviseerd of gestuurd door landbouwoverlichting, industrie en politiek. En dan zijn er nog de waterschappen en niet te vergeten de natuurbeschermers die via grondaankoop hun invloed hebben. Dit beeld is betrekkelijk nieuw. Voor de boeren is de toestand de laatste 100 jaar ingrijpend gewijzigd.

Eeuwenlang waren er in Drente de *boermarken*, die de belangrijkste bestuurlijke en economische taken vervulden. Ze bepaalden de bouwplannen, het beheer van de schaapskudden en van de houtwallen. Via vertegenwoordiging in de Landdag, een provinciaal kollege, reikte de invloed nog verder dan het eigen dorp. De boeren waren zo eeuwen in grote mate autonoom, los van Kerk en Staat. Pas de inlijving van Drente bij de Staten-Generaal luidde het verlies van de onafhankelijkheid in. Onder koning Willem I, tijdens de opkomst van het stelsel van ondernemingsgewijze produktie, werden veel verworvenheden van de boermarken afgeschaft. Met de toenemende concurrentie tijdens de landbouwkrisis van 1880 werd deze tendens versterkt. In die tijd kreeg het Landbouwbeleid van de overheid gestalte met de komst van landbouwoverlichting, onderzoek en onderwijs. Ook via de oprichting van koöperaties en standsorganisaties werd geprobeerd de crisis te lijf te gaan. De basis van de huidige sociale en economische structuur is in feite toen, aan het begin van deze eeuw gelegd: de koöperaties, het partikuliere bedrijfsleven, politieke organisaties en een door de overheid (be)geleide markteconomie.

Netwerk

Is daarmee alles van vroeger verdwenen? Neen, in Rolde zijn bijvoorbeeld nog 9 aktie-

ve boermarken. Op het gebied van de jacht, grondbezit en aanschaf van landbouwmachines spelen ze nog een tamelijk belangrijke rol. Tijdens de strijd rond de reservaatplannen zijn verschillende boermarken actief geweest door het indienen van bezwaarschriften. Bovendien vervullen de volmachten (boemarke-vertegenwoordigers) vaak functies in de moderne landbouwinstellingen. In de noaberschap (een soort geregelde burenhulp bij feestdagen, ziekte, ed.) vinden we de erfenis van de gemeenschapszin terug. Al bestaan de (tradities van de) boermarken nog wel de belangrijkste beslissingen worden elders genomen. Bij de overheden, haardiensten en politieke partijen, de standsorganisaties en door het bedrijfsleven, inclusief de koöperaties. Vaak zijn deze instellingen via economische, politieke of persoonlijke banden zo verweven, dat wel van een *landbouwnetwerk* gesproken wordt.

Vroeger was er dus sprake van organisaties die dicht bij de boer stonden en over veel aspecten van het leven iets te zeggen hadden, de boermarken. Later is dat uitgesplitst in instellingen die iets te zeggen hebben op deelgebieden (politieke partijen, koöperaties ea.). Deze streven doelen na, die deels voortbouwen op het belang van de boer, deels eigenbelang zijn. De feitelijke zeggenschap van de boeren is hierdoor afgenomen. Toch heeft de boer verschillende manieren om invloed uit te oefenen. Wat betekent dit voor een boer met een gemengd bedrijf in de gemeente Rolde?

Hij is aangesloten bij verschillende koöperaties, bijvoorbeeld CSM (suiker), de Avebe (fabrieksaardappelen), de Samenwerking (graan, kunstmest ea.), de Rabo (geld) en de Coveco (vlees). Zijn belang wordt in zekere zin gediend door de koöperaties. De Avebe móét aardappels afnemen. Via getrapte vertegenwoordiging kan hij in de ledenraad ook meepraten over het te voeren beleid. Dat dit beperkt is, blijkt uit het verhaal over het DO-MO-melktankplan. Anderzijds beïnvloedt de

koöperatie het gedrag van de boer. Hij móét zijn aardappelen aan Avebe leveren, aandelen kopen en prijskortingen zoals de Avebe die oplegde wel accepteren. Koöperaties zijn vaak wereldconcerns geworden met een zelfstandig management dat in veel opzichten opereert als ware het een partikulier bedrijf. De invloed van de boer uit Rolde op het economisch gebeuren is dus betrekkelijk.

Maar er zijn meer wegen die naar Brussel leiden. Belangrijkste schakel vormen de standsorganisaties. In Drente, afgezien van de Veenkoloniën is dat het niet-konfessionele DLG. Het is een vereniging met meer dan 100 plaatselijke afdelingen. Ze biedt de leden service, neemt een groot deel van de landbouwoverlichting voor haar rekening en beheert een tiental scholen, waaronder uiteraard de agrarische. De standsorganisatie vervult in haar werkgebied een belangrijke functie, ze is op landbouwgebied de smaakmaker. Haar visie kunnen we liberaal noemen. Ze is bijvoorbeeld tegen inkomenstoeslagen omdat dit de prikkel voor de boer zou wegnemen. Ze legt zich erbij neer dat de kleinere bedrijven moeten verdwijnen. Organisaties met een andere visie, zoals de Werkgroep Beter Zuivelbeleid hebben weinig aanhang in Drente, althans rond Rolde.

Invloed heeft het DLG ook door de deelname in zo'n 50 landelijke of provinciale commissies. Het draagt bijvoorbeeld de kandidaten voor de voorbereidingscommissies bij ruilverkavelingen voor. Via organisatie in het landelijke KNLC vormt het een onderdeel van het Groene Front. Tenslotte zijn er veel dubbelfuncties tussen koöperatieledenraden, DLG en politieke partijen.

In Rolde zijn daarvan voor de boeren de VVD en Gemeentebelangen de belangrijkste. De eerste steunt het landbouwbeleid en was tegen het reservaat, Gemeentebelangen was wat genuanceerder. De PvdA staat recht tegenover de VVD en heeft net als het CDA vrijwel geen aanhang onder de boeren.

Overheid

Een boer uit Rolde kan dus proberen via DLG en VVD invloed op de overheid te krijgen. De weg andersom gaat via structuur- en prijsbeleid. Zoals we in de Rolde-Anloo-story zagen, is het landinrichtingsbeleid daarbij van groot belang.

Toen het instrument van ruilverkavelingen aan het begin van deze eeuw werd ingevoerd was er onder boeren weinig animo voor. Daarom is de procedure zo veranderd dat ook waterschappen, landbouworganisaties ed. ruilverkavelingen mochten aanvragen. Bovendien werden de CD en de Centrale Cultuurtechnische Commissie (CCC) opgericht om ruilverkavelingen te stimuleren en te coördineren. Pas toen werd de belangstelling groter. Tot tevredenheid van de overheid, want nu konden haar doelstellingen, sanering van de landbouw en het verbeteren van de landbouwkundige infrastructuur, gerealiseerd worden. De invulling van de doelstellingen was een kwestie van de instellingen die in de ruilverkavelingsprocedu-

res een rol spelen, vooral de CD, en voor het overige ook vrijwel allemaal uit de landbouwhoek.

Individuele boeren hebben twee manieren om directe invloed uit te oefenen. Ze kunnen in de voorbereidingscommissie zitting nemen. En via de stemmingsvergadering kunnen de boeren gezamenlijk hun eindoordeel vellen over een voorgestelde ruilverkaveling in hun streek. De precieze vormgeving is echter een kwestie van overheid en CD (tegenwoordig Landinrichtingsdienst). Dit en het feit dat de grotere boeren op verschillende manieren bevoorrecht worden in de procedure, leidt vaak tot veel tegenstemmers. Vooral de kleine boeren, zoals ook bij Rolde-Anloo, zijn lang niet altijd gelukkig met een ruilverkaveling. Al met al kun je dus stellen dat ook in ruilverkavelingsprocedures de zeggenschap van de boer over land en streek betrekkelijk is. Blijft natuurlijk dat de invloed van een individuele boer op de inrichting van het landelijk gebied via een ruilverkaveling altijd groter is dan van een ste-

deling die geen eigenaar of pachter van grond is. Deze moet het met streek- en bestemmingsplannen doen en heeft als enige wapen het indienen van bezwaarschriften. In het algemeen geldt dat de overheid haar greep op het platteland heeft versterkt, bijvoorbeeld via aanwijzing van Relatienotagebieden. Met de Landinrichtingswet wordt de invloed van de boeren kleiner (in herinrichtingsprojecten vervalt het stemmen door boeren), waarschijnlijk zonder dat de invloed van de natuurbescherming toeneemt. Om op ons uitgangspunt terug te komen, het beeld van de boer als vrije ondernemer met optimale zeggenschap over land en bedrijf is niet houdbaar. Toch is dat wel het beeld dat veel boeren van zichzelf hebben.

Kultuur

Als je het denken en handelen van boeren wilt begrijpen, ben je er niet door te kijken naar de integratie van de boeren in het kapitalistische stelsel en het overheidsapparaat. Er is een derde min of meer onafhankelijke faktor: de cultuur, de traditie. We hebben al gezien dat de boeren in Noord-Drente een sterk kollektivistisch verleden hebben. Het waren en zijn deels nog besloten gemeenschappen met een afkeer van 'nieuwlichterij'. De aversie tegen overheidsingrepen en de economische behoudzucht worden wel verklaard uit de hang naar traditie en uit de isolatie. Van oudsher stond de drang naar overleven centraal.

In een arbeidzaam, sober bestaan was de band met een zeggenschap over de grond erg belangrijk. Men leefde in kleine overzichtelijke eenheden met een grote sociale controle. Daaromheen is de grote onbetrouwbare buitenwereld. Het toekomstbeeld is stationair. Door alle veranderingen die zich de laatste eeuw op het platteland hebben voorgedaan klopt bovengeschetste situatie feitelijk niet meer. Ondernemerschap en techniek deden hun intrede.

Er zijn talloze boeren die op hun bedrijf de

modernste technieken toepassen en het nieuwe dynamische boer-beeld nastreven. Toch zijn er ook velen die oude waarden als binding met de grond en vakmanschap in ere houden. Verder geldt voor alle boeren nog dat hun bestaan met risico's verbonden is. Deels andere dan in de 19e eeuw. Nu zijn het financiële risico's en het uiteenvallen van gezinnen door de trek naar de stad. Maar het verleden en de hoop op een risikoloos bestaan leeft als een soort droom voort. In Drente vinden we enkele rare tegenstrijdigheden. Hoe valt behoudzucht op economisch vlak te combineren met de grote aanhang van DLG en VVD en hun liberale ideologie? Als verklaring wordt wel gegeven dat de anti-overheidshouding de boventoon voert, als kulturele erfenis van de strijd tegen het 'Westen', de Kerk en de Adel. Opmerkelijk is dat bij het verdedigen van het 'goed boeren' en de vrijheid, vooral de overheid het moet ontgelden. Ook wel eens de industrie met haar verplichtingen, maar de banken bijvoorbeeld vrijwel nooit. Dit komt misschien omdat boeren wel degelijk ervaren dat hun vrijheid minder is geworden, en daarom een sterkere behoefte krijgen deze te herwinnen. De overheid is dan een veel afstandelijker en makkelijker doelwit dan de eigen kooperatie. Bovendien valt de overheid te vereenzelvigen met de burgers, de natuurmensen die de boeren altijd als minderwaardig zagen en een idyllisch, achterhaald beeld van het platteland er op na houden. Deze aversie tegen de overheid overschaduwde de verschillen en maakt organisatie in een DLG mogelijk en noodzakelijk.

Natuur

De natuurbescherming wordt door boeren snel in het rijtje van Kerk, Adel en Overheid geplaatst. *'Weer snoeshanen die wat van ons willen. En ze hebben het over natuur, terwijl wij toch al eeuwen die natuur onder-*

Trekkers op de es

houden'. Op dat moment duikt een spraakverwarring op die oorzaak is van vele ruzies. Natuurbeschermers bedoelen met natuur zo ongerept mogelijke ecosystemen. Boeren bedoelen meestal de natuur zoals ze die in hun arbeid bewerken en ervaren. Om enige orde in de chaos te scheppen wordt wel onderscheiden *natuur binnen de produktie* (vee, gewassen), *niet-produktieve natuur binnen de landbouw* (houtwallen, erfbeplanting, slootranden) en *natuur buiten de produktie* (heide, bos).

In een konflikt als bij de ruilverkavelingen Rolde-Anloo heeft de natuurbescherming het nooit over het eerste, wel over het laatste en vooral over het middelste type, maar daarvan allereerst de unieke, zeldzame of kritische elementen.

De boeren en het DLG hadden het over het eerste type en het tweede, maar daarvan met name de meer algemene soorten. Zij ervaren 'de achteruitgang van de natuur' niet als een probleem. Die is er volgens veel boeren ook niet. Dat komt omdat onder natuur niet levensgemeenschappen of vegetatie wordt verstaan, maar sommige vogels, de wildstand, het hout, het landschap. De natuur heeft voor de boer alles te maken met de zin van het bestaan; je moet de natuur gebruiken ten bate van praktisch nut: inkomen, voedsel, voortbestaan, bevrediging. Zeker als dat gekoppeld wordt aan de huidige landbouwontwikkeling, bevat dat subjectieve trekken. Dat geldt echter ook voor de natuurbescherming. Het objectieve belang 'het redden van de menselijke soort' leidt niet zonder meer tot de eis om een zo groot mogelijke verscheidenheid aan milieu-typen te handhaven. Het is geen ecologische wet dat het laatste tot het eerste leidt. Subjectieve waarden als dat het heerlijk is om te genieten van een gevarieerde natuur zijn even zo goed een (niet altijd uitgesproken) leidraad voor de natuurbescherming. Dat is ook gerechtvaardigd maar termen als 'natuurwetenschappelijke waarden' en 'kritische wei-

devogelsoorten', die suggereren de 'kwaliteit van het ecosysteem' aan te geven zonder dat duidelijk is hoe en waarom, kunnen beter vermeden worden.

Uit diverse onderzoekjes blijkt dat veel boeren oog hebben voor de natuur, ook als die niet rechtstreeks met hun produktie samenhangt. In het Zuidelijk Westerkwartier bleek dat weinig boeren er behoefte aan hadden houtsingels te slechten of anderszins hun percelen te vergroten. Uit onderzoek in Twente en de Krimpenerwaard werd duidelijk dat ook over bestrijdingsmiddelen, ploegen en maaidata valt te praten. Meest harde punten zijn 'afgezien van drijfmest, ontwatering en scheuren. Financiële vergoedingen zullen volgens de boeren daar, hun houding maar gedeeltelijk veranderen. Argumenten als het belang van 'goed boeren', 'baas op eigen grond' en 'het is goed voor de natuur' zijn minstens zo belangrijk. Uit de onderzoeken krijg je de indruk dat zinvol overleg mogelijk is als de overheid maar duidelijk aangeeft dat natuurbehoud ook op andere schouders terecht komt en de natuurbescherming meer begrip voor de positie van de boer krijgt.

Strategie

Hoe moet de natuurbescherming zich iets aantrekken van het bovenstaande? Belangrijkste is dat om een goede verstandhouding met boeren te krijgen, begrip en respect voor de cultuur van de boeren noodzakelijk is. Er zijn immers verschillen in cultuur tussen natuurbeschermers en boeren en traditie is van nog betrekkelijk grote waarde. Het betekent natuurlijk niet dat boerencultuur heilig is. Ook die wordt mede bepaald door sociaal economische ontwikkelingen. Bovendien vertoonde ze vroeger soms rare uitschieters (de grote aanhang van de NSB in Drente). Dat neemt niet weg dat aandacht voor de achtergrond van boeren nodig is. Het biedt voor de natuurbescherming ook aanknopingspunten als het gaat om de af-

keer van grootschalige technologische vernieuwingen.

Een ander centraal punt is de zeggenschap van de boeren over hun grond. De natuurbescherming zal moeten erkennen dat die verminderd is. Bij uit milieu en sociaal oogpunt onwenselijke ingrepen, zal de natuurbescherming zich niet alleen zorgen moeten maken over haar eigen zeggenschap, maar ook over die van de boeren. Bondgenootschappen met als tegenstander koöperaties, landbouwinstellingen en de overheid (inkluisief de Dienst Beheer Landbouwgronden en SBB) zijn niet uitgesloten. Meer onafhankelijk optreden van de natuurbescherming tov. de overheid is sowieso voorwaarde om nieuwe wegen in te kunnen slaan. Met welke boeren contact of samenwerking moet zijn is niet op voorhand te zeggen. Bij Rolde-Anloo misschien de boermarken of Gemeentebelangen. Soms een standsorganisatie of een ad-hoc komitee uit de streek.

Tenslotte is en blijft de inzet handhaving en verbetering van de kwaliteit van natuur en milieu. Over wat natuur is, zal de natuurbescherming haar ideeën echter moeten bijstellen. Het gebruik van kwasi-objectieve ecologische wetten, criteria en termen werkt soms verstarrend. Hetzelve geldt voor het ideaal van de 19e eeuwse natuur als enige richtlijn. Wanneer dit los gelaten wordt, kunnen via flexibele beheersovereenkomsten veel meer resultaten met boeren behaald worden voor natuurbehoud. De natuurbescherming kan zich dan ook meer richten op andere facetten van de natuur, zoals de afname van de bodemvruchtbaarheid en -structuur in de produktiegronden.